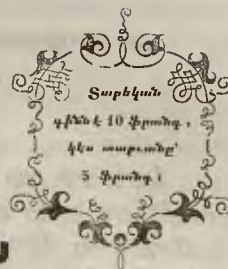

ԵՐԻՄԱՅ

ՕՐԱԳԻՐ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ

ԹԻՒ 3.

1862

Ե. ՀԱՏԱՐ

Ի ՍԳԱԼԻՑ ՄԱՀ

ՔԱՂԱՏՈՂՄ ԵՒ ՀՈԹԱԿԱՊ ԻՇԽԱՆԻ

ԱՔԲԱՀԱՄ ԱՄԷՐԱՅԷ

ԱՍՏՈՒԱԾԱՏՈՒՐԵԱՆ

Ե զիպտական չեմ կոթողք, չեմ Արմաւրայ շիրիւք եիմ,

Չի ծածկեմ զիմ՝ դիւցազան գմանկանացոյ միւնացորդ.

Չեք օտարաց ոչ պիտիմ եւ ոչ հաւնմար բազմամիմ.

Դամբան գործեաց իւր տաւա՛ն՝ թողեալ զարդիւնս բազմացորդ:

Չառաքիւնոյն քաջ առաց փիլիսոփոսն առաջիմ

Թեւ անդրազոյն քան զիւր անձն կեալ եւս կըրկիմ անվիշտ կեանս:

Ոչ պերճաշուք ծիրանիք, ոչ մեծաւորն յարկք խօսիմ

Այն անպաճոյճ ընդ յարկօք գերախտեաց դոռ լըսես բանս:

Պերճ աղերացեալ վարդազոյն ձեպեւ արեւն ի մշտիմ,

Թեւ կարաց եւս յիւր ընթացս փետեկեալ զամպս շուրջ ըստոռար

Չկենդանաբեր զիւր ձաճանջ յըդեւ յօճան անքատիմ.

Այսպէս անճեւ գոն զըւարթ ազնիւ ոգի բարերար:

Ոչ պահասեաց այն ոգի, ընդ այն չիք իմ՝ տարակոյս,

Ասրամագեան երկինք շուրջ չե՛ յաստեղեկն կողոպտուտ.

Առասիկ կան շառաւեղք Ազգատոհմիմ յուժի կայս:

Յաւելոց Ծէր անցիմ գամս Չոռեւոյն՝ ի խոր արեւոյթ:

Հին լուսաւորող աշտարակին պահապանը :

(Զարեհ-Կոնի-Կոնի)

Բ.

Երկրորդ օրը Լաւոյին, Մերլէին եւ քանի մը դրացիներու առջեւ՝ դատաստանարանի պաշտօնատէր մը Մարիամայ ժառանգութեան ցանկն առաւ: Անկէ ետեւ վերջիշեալ անձինք խորհրդի մօտն Գեղներէսին վիճակին վրայ բան մ'որոշելու եւ իրեն խնամակալ մը գնելու համար: Աս վերջին պաշտօնը Լաւոյին յանձնուեցաւ՝ իբրեւ աղջկան ամենէն մերձաւոր ազգականին: Բայց շատ աւելի մեծ դժուարութիւն պատճառեց մէկալ խնդիրը: Պարապ տեղ զանազան առաջարկութիւններ կ'ըլլային. մէկը կ'ըսէր որ Գեղներէսը հասարակութեան ազարակը դրուի, ուր օրըստօրական ապրուստէն զատ, զատկին՝ երկու կտուէ զգեստ, ծննդեան ալ՝ զոյգ մը հողաթափ կրնար ընդունիլ. ուրիշ մէկը խորհուրդ կու տար զինքը ծխափողի գործատուն մը խաւրել, ուր կաւ շաղուելով՝ օրը մինչեւ վեց փող (սու) կրնար վաստակել. վերջապէս մէկն ալ վրան աւելցուց որ նոր գործատան մէջ իր հասակաւ աղջիկներ կը գործածեն, ուստի եւ անոր մէջ իրեն համար ալ տեղ մը կրնայ գտնուիլ:

Բայց բոլոր աս առաջարկութեանց դիմացը՝ Մերլէ աղջկան ծուլութիւնն ու բանի գործքի անյաջող ըլլալը յառաջ կը բերէր: Պէտք չէ մոռնալ, կ'ըսէր քարոզչի ձեռով մը, Գեղներէսին ձիւքերն ու կըրթութիւնը. վրան զի աւելի ծովու թռչուններու կը նմանի՝ բան թէ քրիստոնէի աղջկան մը: Իր տասը մատուլներովը՝ ուտելէն ու խմելէն զատ բան մը գործել չէ սորված: Ես շատ անգամ ըսած եմ, եւ հիմայ նորէն կ'ըսեմ. Գատարկութիւնն ամէն մոլութեանց մայրն է. ուստի եւ շատ կը վախնամ որ եթէ աս անմեղ աղջիկն ինք իրեն թող տրուելու ըլլայ, քիչ առնէն թէ հոգւով ու թէ մարմնով կը կորսուի:

Բոլոր ունկնդիրք միաբան՝ հաճութեան եւ հաւանութեան նշան մ'ըրին:

Գիտեմ, շարունակեց Մերլէ, ոմանք կրնան ըսել, որ ուրեմն եթէ ազատ թող տալը՝ վտանգաւոր է, պէտք է զինքը տեղ մը փակել: Բայց ես՝ աս կարծեաց վրայ չեմ: Դնծի երկայնժամանակեայ փորձառութիւնը սորվեցուցած է, աւելցուց վրան՝ վճռական կերպով մը, որ երկու ծայրերէն փախչելու ամենէն յարմար միջոցը՝ միջին ճամբայ բռնելն է: Ուստի կը կարծեմ որ ամէնքն ալ ան ատեն գոհ կ'ըլլան՝ եթէ Գեղներէսը տեղեւոյ աղքատանոցը դրուի:

Աս առաջարկութեան՝ ամէն կողմանէ ընդհանուր հաճութեան շարժումներ եղան. միայն Լաւոյ, որն որ մինչեւ ան ատեն խօսուածները լռութեամբ մտիկ կ'ընէր, այլալուութեամբ գլուխը վեր վերցուց: Քրօջ աղջկան աղքատանոց մը դրուելու առաջարկութիւնը՝ իրեն ամօթալից բան կ'երեւար: Ուստի աս խօսքին վրայ արիւնը գլուխը վարկաւ, եւ տհաճութեամբ մը

Մերլէին նայելով, Ո՛վ կ'ըսէ, գոչեց զայրացմամբ, որ ես զէլիզ թող պիտի տամ:

Ոչ որ, պատասխանեց Մերլէ. բայց կարծեմ թէ միայն սնապարծութեան համար ալ՝ աղջկան հոգը վրադ չես առնուր:

— Ինչո՞ւ չէ:

— Ինչո՞ւ, հաւանականագոյնս անոր համար, որ աղքատանոցներն աղքատաց եւ որբոց համար չենուած են:

Աղքատանոցները՝ դատարկաշրջիկներու, ծնողք չունեցողներու համար են, պոռաց ծեր պահապանը. իսկ էլիզ որորմութեամբ ապրելու կարօտ չէ, վրան զի ունի մէկը՝ որն որ իր վրայ հոգ կը տանի:

Լաւոյին ըսածը կը հասկնամ, ընդմիջեց դատաստանարանի պաշտօնատէրը, եւ իր փափուկ զէպցմունքն ալ իրեն պատիւ կ'ընէ. միայն թէ արդեօք յանձն առնելու պաշտօնին պատասխանատուութեան վրայ ալ մտածած է:

Այո, մտածած եմ, պատասխանեց Սիմոն Լաւոյ:

Իսկ քրօջը աղջկան հոգը որո՞ւն պիտի յանձնէ, հարցուց նորէն:

Պահապանը թոթովելով մը սկսաւ խօսիլ. Աս առտու, ըսաւ, մէկու մը հետ... խօսեցայ...: Այնպէս չէ, Ռոբերդ...: Ըսէ իրենց որ Մարգարիտա կինդ զէլիզ քովը կ'առնու:

Սեցիր, ընդմիջեց ծեր ձկնորսը՝ զորն որ վկայութեան կը կոչէր Սիմոն. կանայք շատ շատ խոստովաններ կ'ընեն, վարպետ Սիմոն:

Ի՛նչ, ուրեմն ալ հիմայ չ'ոգեմ, հարցուց Գեղներէսին մօրեղբայրը:

Ըսածս ան չէ, պատասխանեց Ռոբերդ. բայց Գեղներէսը՝ ինչպէս դուն ալ գիտես՝ դիւրաւ տունը չիպահուիր. եւ երբ որ մարդս մէկու մը պատասխանատու կ'ըլլայ, պէտք է որ աշուրները միշտ անոր վրայ ունենայ. աս բանս ալ ժամանակ կ'ուզէ. իսկ ժամանակը՝ ստակ է:

Ես քեզի առաջարկեցի՞ որ քրօջ աղջիկը ձրի քովը առնուս, ընդմիջեց Լաւոյ: Արդէն գնոյն վրայ ալ չմիաբանեցանք:

Գիտեմ, գիտեմ, վրայ բերաւ ձկնորսը, գլխարկը ձեռքին մէջ շրջաշրջելով. բայց աս նիւթիս նկատմամբ դատաւարին ալ հարցում մ'ընել կ'ուզէի, ըսաւ՝ դատաստանարանի պաշտօնատէրին նայելով:

Ըսէք տեսնեմ, պատասխանեց աս ետքինը:

Գեղներէսը, յառաջ տարաւ ձկնորսը, Լաւոյին վրայ իրաւունք մը չունի, օրէնքը զինքը չիպարտաւորեր որ նոյն աղջիկն իր ստրկովը սնուցանէ. ուստի եւ որքն իր տունն առնողը՝ միայն Լաւոյին կամքէն կ'ախում պիտ'որ ունենայ:

Իմ կամացս վրայ կ'սկսածելու պատճառ մ'ունիս, հարցուց Լաւոյ:

Ան չեմ ըսեր, պատասխանեց Ռոբերդ, բայց ամէնքը գիտեն որ մարդուս կամքը փոփոխական է:

Անգամ մը մարդ ստակ տալ չ'ուզեր, անգամ մ'ալ չ'ունենար. վերջապէս օր մըն ալ կը մեռնի, եւ ան ատեն՝ գիշեր բարի. ով որ ձեռքը հաստատուն իրաւունք չունի, կը կորսնցնէ: Դեղներեսը քովս առնելով՝ ես կը ստիպիմ զինքը քսակէս սնուցանելու:

Ինչո՞ւ, չէ՞ս կրնար նոյն ատեն ան ընել, զորն որ հիմայ Լաւոյ յանձն չ'առնուր ընել, ըսաւ դրացիներէն մէկը:

Աղջիկն աղքատանոց խաւրել, գոչեց ձկնորսը: Ա՛լ ան ժամանակ կարելի չէ: Երբ որ մարդս մէյ մը խեղճ արարած մը իր յարկին տակ ընդունած է, երբ որ անոր վրայ հսկելու, իր սեպհական զաւկին պէս հոգալու վարժած է, դժուարաւ կրնայ անկից բաժնուիլ: Չիկրնար իրեն ըսել թէ ես զքեզ հոգալու պարտական չեմ, անէս գնա: Աւելի սիրով յանձն կ'առնու մարդ կէս անօթի մնալ, քան թէ հացին վերջին պատպուէն անոր ալ մաս չհանել: Բայց ասիկայ ծանրակշիռ բան մըն է. ուստի չեմ ուզեր այնպէս մէկէն ինք զինքս պարտաւորել:

Յայտնի ըսէ, ի՞նչ կ'ուզես, հարցուց Սիմոն:

Ռոբերդ իսկզբան քիչ մը տատամնեցաւ պատասխան տալու. բայց ետքէն՝ Կ'ուզէի, ըսաւ, ապագային համար ապահովութիւն մ'ունենալ:

— Ի՞նչ բանով:

— Օրինակի համար... կանխիկ վճարմամբ մը:

Պահապանը ձեռքը գրպանը խօթեց, երկու հինգ փրանկնոց հանեց, եւ սեղանին վրայ նետելով, Ահա, ըսաւ, ամսական թոշակիս վերջին մնացորդը. առ ասիկայ աղջկան համար. ուրիշ բոլոր ունեցած ստակս մօրը համար գործածուեցաւ:

Ռոբերդ գլուխը ցնցելով, եթէ առնելու ըլլամ, պատասխանեց, Սիմոն վարպետն աւելի կ'աղքատանայ, իսկ ես չեմ հարստանար:

Ուրեմն կը մերժե՞ս, գոչեց Լաւոյ:

— Այո՛, թէպէտ եւ ակամայ:

— Ըսել է որ խօսքիս վրայ կը կասկածիս:

— Չէ, բայց կ'ուզէի ապահովութիւն ունենալ:

Ո՛ւսկից, գոչեց Մերլէ՝ ուսերը վեր վերցընելով: Ապահովութիւնը որ սատանային ծակէն պիտի գտնէ:

Ուսկից, կրկնեց Սիմոն, ահաւասիկ: Եւ անմիջապէս թիկնոցին վրայէն Պատուոյ լեգէոնի խաչը հանելով ու Ռոբերդին տալով, Աս խաչը քովդ պահէ, ըսաւ, եւ երբ որ Դեղներեսին համար խոստացած թոշակս վճարել չուզեմ, ինծի ցուցուր. եթէ զքեզ ձեռնունայն ես խրկեմ, քեզի իշխանութիւն՝ կրնաս ծախել: Իմ պատիւս քեզի գրաւ կու տամ. բաւական է:

Բաւական է, բաւական է, վարպետ Սիմոն, պատասխան տուաւ ձկնորսը, սիրաւ շարժած:

Ուրեմն բանը լմընցաւ, ըսաւ Լաւոյ, դրաւը քովդ է, աղջիկը հետդ տուն տար:

Պէտք չարհանալի:

ԵՆԱԳԱՏՄԱԿԱՆ

Մարդկային կենաց տեւողութիւնը:

Հմուտ բնագէտը ու բժիշկը իբրեւ հաստատուն կարծիք կը դնեն, որ ընդհանուր երկրին տարիքը, այս ինքն իր սկիզբէն կամ ստեղծմանէն մինչեւ հաղարաւոր տարիներ ետքը կամ մինչեւ հիմայ անցած ժամանակը՝ դեռ երեւելի ազդեցութիւն մը ըրած չէ մարդուն կենաց տեւողութեան, կամ երկայնութեան ու կարճութեան վրայ. անանկ որ մարդ իր բնական կազմութեան, խառնուածոյն եւ ուրիշ հանգամանաց նայելով, հիմայ ալ այնպէս երկայն կրնայ ապրիլ, ինչպէս հաղարաւոր տարիներ յառաջ մարդիկ գրեթէ առ հասարակ կ'ապրէին: Յիրաւի եղած են ժամանակներ, որ մարդիկ մի եւ նոյն երկրին մէջ, կամ մի եւ նոյն օդաբաժնի տակ խել մը ժամանակ կամ շատ դարեր՝ երկայն կեանք ունեցեր են, երկայնակեաց եղած են. եւ ետքէն նոյն երկրին մէջ ապրողները կարճ կեանք ունեցեր են, սակաւակեաց եղեր են. բայց ասիկայ ընդհանուր երկրին հանգամանայ փոփոխութենէն յառաջ եկած պատահում մը չէ, հապտոյն իսկ մարդիկներուն ապրելու այլեւայլ կերպէն պատճառած փոփոխութիւն մըն է: Երբ որ մարդիկ պարզ ու բնութենէ յառաջ բերուած սնունդով, կարգաւորեալ աշխատութեամբ ու զբաղմունքով, ազատ օդի մէջ բնութեան համաձայն, իբրեւ հովիւ, որսորդ ու երկրագործ կ'ապրէին, իրենց կեանքն ալ հասարակօրէն երկայն կ'ըլլար: Ետքէն երբ որ նոյն երկրին մէջ, նոյն օդաբաժնին տակ՝ բնութեան պարզ կարգերէն հեռանալով ու դուրս ելլելով, բարակնալու, ամէն բանի մէջ օրինաւոր չափն անցնելու, խառն կերակուրներով սնանկելու, ամէն բանի մէջ արուեստով բնութեան պարզ կարգերը փոխելու սկսան, իրենց կենաց հանգամանքն ալ փոխուելով, անոր տեւողութիւնը կարճեցաւ: Ի վերայ այսր ամենայնի թէ որ մի եւ նոյն ժողովուրդը, մի եւ նոյն երկրի բնակիչքն ընդհանուր յեղափոխութեամբ մը նորէն բնական կարգին դառնան, եւ հիններուն պէս պարզ կերակուրներով, մաքուր օդի մէջ ու կարգաւորեալ զբաղմունքով կեանք անցընելու սկսին, կրնան երկայն կեանք ունենալ:

Հուֆէլանտ համբաւաւոր բժիշկը՝ ուրիշ հմուտ բնագիտաց կարծիքը հաստատելով, կ'ըսէ թէ մարդուն մարմինն իր գոյանալուն ու ծննդեան ատենը այնպիսի կազմութիւն կամ յօրինուած մը կ'ընդունի, որ զինքն երկու հարիւր տարի ապրելու ընդունակ ու կարող կ'ընէ: Արդէն ծանուցուած է որ կենդանի մը՝ իր աճման ժամանակին վերջին սահմանը հասնելու համար հարկաւոր եղած ատենէն՝ ութ հեղ աւելի երկայն կրնայ ապրիլ: Արդ որովհետեւ մարդն իր կենաց քսանուհինգերորդ տարւոյն մէջ ճշդիւ իր բնական (ֆիզիկական) կատարելութեան կը հասնի, անոր համար պէտք է որ երկու հարիւր տարի ապրելու բնական յարմարութիւն ունենայ: Եւ թէպէտ (հին նահապետներուն ատենէն ետքը) պատմութիւնները մեզի տեղեկութիւն մը չեն տար՝ որ մեր ճանչցած երկիրներուն մէջ մարդիկ հասարակաբար

մարդկային կենաց աս երկայն հասակին (երկու հարիւր տարւոյ) հասնին կամ հասած ըլլան. սակայն այլեւայլ ազգաց ու երկիրներու պատմութիւններէն գիտենք՝ որ մէկ ու կէս դար ու երկու դարի մօտ, նաեւ երկու դար ապրողներ եղած են: Ասոնց վրայ մէկ քանի օրինակներ պատմելն յառաջ՝ հոս կ'ուզենք բուն մարդկային կենաց երկայնութեան ու կարճութեան կամ տեւողութեան հանգամանաց, պատճառաց, միջոցներուն ու արդեւքներուն վրայ քանի մը խօսք գրել:

Թէ որ երեք չորս հազար տարի յառաջ եկող գայող մարդկան կենաց տեւողութիւնը՝ ետքի դարերու մէջ ու հիմակ ապրող մարդկան կենաց տարիներուն հետ համեմատելու ըլլանք՝ մէջերնին շատ մեծ տարբերութիւն կը գտնենք: — Ի՞նչ է ընդհանրապէս երկայնակեցութեան ու ետքի եւ հիմակուան մարդկան սակաւակեցութեան պատճառը: Թէպէտ եւ ասոր մէկ գլխաւոր պատճառը՝ նախնեաց մանաւանդ նահապետաց մարդկային սեռին սկզբնաւորութեան մօտ ըլլալը սեպելու ալ ըլլանք, չենք կրնար միանգամայն ուրանալ՝ որ միւս գլխաւոր պատճառն ալ ան է՝ որ հիմակուան մարդիկ նախնեաց պէս բնութեան հարազատ որդիքն ու հետեւողները չեն, անոնց պէս քիչ ու պարզ կերակուրներով չեն ապրիր, ժիր ու գործասէր չեն, ազատ ու մաքուր օդի մէջ կեանք չեն անցըներ, հովուութեամբ, որսորդութեամբ ու երկրագործութեամբ կանաչ դաշտերու վրայ եւ հստաւետ անտառներու մէջ չեն յաճախեր, հապաքաղարներու, գոյ ու բաղմամարդ տեղերու մէջ կը բնակին, աւելորդ ու խառն կերակուրներով կը սնանին, ոգեւոր ըմպելիք շատ՝ մանաւանդ թէ՛ չափէ աւելի կը խմեն, ու շատ եւ աւելորդ բաներու կարօտ ըլլալով՝ չափազանց ու աւելորդ հոգեբով ալ կը տանջուին, որով եւ կեանքերնուն տարիները կը քիչնան: Ընդհանրապէս մարդ որչափ աւելի բնութեան կարգին եւ օրինաց հաւատարիմ հետեւող է, իր կեանքն ալ այնչափ երկայն կ'ըլլայ. իսկ ասոր ներհակը՝ անկից որչափ աւելի կը հեռանայ, այնչափ «Սակաւ եւ ցաւազին են կեանք նորա»:

Ահա նախնեաց ու հիմակուան մարդկան կենաց տարիներուն մէջ եղած մեծ տարբերութեան գլխաւոր պատճառները: Ուրիշ կողմանէ՝ կեանքերնուն կարճութիւնն ու երկայնութիւնը բոտ մասին երկրին եւ օդոյն այլեւայլ հանգամանքներէն կախում ունի: Թէպէտ երկրին հիւսիսային կողմերն աւելի յարմար են երկայն ապրելու. բայց դէպ ի հիւսիս շատ յառաջ երթորցուելու որ ըլլայ, օդը չափէ աւելի ցուրտ ըլլալուն՝ կենաց վնաս կուտայ, ասոր համար Իսլանդիա կղզոյն վրայ եւ Սիպերիայի մէջ մարդ հազիւ 60—70 տարի կրնայ ապրիլ: Հասարակօրէն բարձր երկիրներն աւելի առողջ են ու մարդուն երկայն ապրելուն կ'օգնեն: Բայց ասոր մէջ ալ պէտք է չափ մ'ըլլալ. Ինչու որ շատ բարձր եւ լեռնային երկիրը մարդուն առողջութեան ու երկայնակեցութեան վնասակար է. ինչպէս Հելլենտիայի բարձր լեռանց բնակիչներն այնչափ երկայն չեն ապրիր՝ ինչպէս չափաւոր բարձրութիւն ունեցող երկիրներուն բնակիչքը կ'ապրին: Աս

կտորիս վրայ լրագրոյս 1861 տարւան 20 Թուին (էջ 155—156) մէջ կարեւոր տեղեկութիւններ տուած ըլլալով, ուրիշ տեղեկութիւններու կ'անցնինք:

Յաճախ ու հաստատուն փորձերու նպեղով եւ անոնց համեմատ դատաստան ընելով, պէտք է ըսել որ ինչպէս ուրիշ ամէն բանի մէջ՝ նոյնպէս կենաց երկարութեան նկատմամբ առանձինն՝ չէ թէ միայն օգտակար կամ նպաստաւոր հապա նաեւ շատ հարկաւոր է միջին չափը կամ միջինը: Այնաց պայմանին կամ վիճակին, երկրի օդաբաժնին, առողջութեան, մարմնոյն կազմութեան ու խառնուածին, զբաղմանց, հոգեկան զօրութեանց, կենաց պարենին կամ սննդեան, եւ ուրիշ ասոնց նման հանգամանաց միջինը կամ միջին չափը (առաւելութեան ու նուազութեան մէջի չափը) ծերութեան հասնելու կամ երկայնակեաց ըլլալու միակ, հաստատուն ու ապահով ճամբան ու միջոցն է: Երկու ծայրերը, այսինքն՝ չափէ աւելի շատն ու չափէ աւելի քիչը, չափէ աւելի բարձր կամ բարակն ու չափէ աւելի ցածը կամ հաստը՝ կենաց երկարութեան արդեւիչ կ'ըլլան:

Մարդուն կենաց առջի կէսին մէջ՝ գործունեայ, աշխատաւոր նաեւ ծանր զբաղմունքով եւ կարօտութեան մէջ անցնող կեանքը, իսկ երկրորդ կէսին մէջ՝ խաղաղական կամ հանգիստ ու միակերպ կեանքը երկայնակեցութեան նպաստաւոր է: Իսկ մինչեւ հիմայ ամէն տեղ ու ամէն ատեն հաստատուն փորձերով ստուգուած է՝ որ դատարկութեան կամ անգործութեան մէջ կեանք անցընողը, կամ դատարկաշրջութեամբ ապրողը երբեք խորին ծերութեան հասած, երկայնակեաց եղած չէ:

Առատ ու շատ անուշիչ կերակուրները, առատ գինին, միշտ միս ուտելը կեանքը չեն երկնցըներ: Շատ երկայնակեաց ըլլող մարդկան ապրուստը քննելով, կը տեսնենք որ իրենց կերակուրը պզտիկուց սկսեալ՝ խոտեղէն կամ կանաչեղէն ու կաթ, իսկ ըմպելիքը՝ պարզ ջուր եղած է, մանաւանդ թէ՛ շատերը բոլոր կեանքերնուն մէջ ամենեւին միս կերած չեն: Երկայնակեցութեան մասնաւորապէս վնասակար է օղին:

Մարդուն համար չափաւոր աստիճան մը կրթութեան բնականապէս հարկաւոր է, որն որ անոր կեանքն երկնցընելու շատ կ'օգնէ: Այսինքն կամ բոլորովին առանց ամենայն կրթութեան անցնող կեանքը՝ երկայն չեկրնար տեսել: Փորձով տեսնուած է որ վայրենութեան մէջ ապրող մարդիկ երկայն կեանք չեն ունենար:

Գեղերու եւ պզտիկ քաղաքներու մէջ ապրող մարդիկ աւելի երկայնակեաց կ'ըլլան, քան թէ մեծ ու բաղմամարդ քաղաքներու մէջ ապրողները: Մեծ քաղաքներու մէջ հասարակօրէն տարին՝ 25—30 մարդուն մէկը կը մեռնի. իսկ գեղերու եւ պզտիկ քաղաքներու մէջ՝ 40—50 մարդուն մէկը: Բայց աս բանիս մէջ քանի մը մասնաւոր հանգամանքներ կան, որոնք կենաց վրայ առանձինն ազդեցութիւն կ'ընեն, այսինքն՝ տեղւոյն ընդարձակութիւնը բնակչաց թուոյն համեմատութեամբ, բնակարաններուն ընդարձակ ու օգբանուկ ըլլալը, տեղւոյն ու գետինն ու գրից առողջ կամ վատառողջ հան-

գամանք ունենալը, եւ այլն : Ըստ այսմ՝ կրնայ մեծ քաղաք մը այնպէս աղէկ դիւր ու առողջ օդ ունենալ, որ իր բնակիչները գեղերու բնակչաց պէս երկայնակեաց կարենան ըլլալ : Մեծ քաղաքներու մէջ առանձինն տղաք աւելի շատ կը մեռնին՝ քան թէ գեղերու մէջ. անանկ որ քաղաքներու մէջ հասարակօրէն տղոց կէսը՝ երեք տարեկան չեղած՝ կը մեռնի, իսկ գեղերու մէջ՝ քսան մինչեւ երեսուն տարեկան երիտասարդներուն կէսը կը մեռնի : Միայն գեղերու մէջ ամենէն քիչ մարդամահ կ'ըլլայ, որովհետեւ միայն անոնց մէջ տարին վաթսուոն մարդուն մէկը կը մեռնի :

Պիտի շարունակուի :

ՎԵՐԱԳՈՐԾԱԿԱՆ

Իտալիայի համառօտ պատմութիւնը :

Ե.

(Շարունակութիւն) :

Վերին Իտալիայի ազատ քաղաքացի մանաւանդ Միլանի, Լոտիի ու Բաւիայի (1111—1129) կռիւներուն ատենը կիպլեքլեան (Գերմանիայի կայսեր կողմնակից) ու կոռկիլեան (կայսեր հակառակօրդ) կողմնակցութիւնները Իտալիա եւ ուրիշ տեղեր եղած խռովութիւններուն մէջ շատ հռչակաւոր եղան. մանաւանդ Փրիդերիկոս Ա. (Պարպարոս) կայսեր առաջին հեղ Իտալիա արշաւելու ժամանակը : Աս կայսրն Իտալացոց զգածմունքն ու իրեն նպատակաւոր խորհուրդները գիտնալով, ահաջ քանակաւ մը 1154ին Ալպեան լեռներն անցաւ Իտալիա մտաւ ու Լոմբարտիայի մէջ Ռոնգալեա աւանը մեծ աւագածովով մ'ըլաւ, ուր եկան Միլանցոց պատգամաւորներն ալ՝ խոնարհած ու ամէն բան ընդունելու պատրաստութեամբ, եւ կայսեր վճռած պատժոյն ամենայն հպատակութեամբ զլուս ծռեցին : Ասկից ետքը կայսրը միւս ապստամբ վիճակներուն դէմ յառաջ ելլալով, Սարդինիայի երկրին մէջ Ասդի ու Գորդանա քաղաքներն առաւ, եւ ուրիշ ամէն ապստամբ վիճակներն ու քաղաքներն ահաբեկ ընելու համար՝ նոյն Գորդանա քաղաքն այրեց միւսի դարձուց : Այսպէս յաջողութեամբ յառաջ ելլալով՝ նոյն տարի Բաւիա քաղաքին մէջ Լոմբարտիայի թագով իրեն Իտալիայի թագաւոր պսակուեցաւ : Տարի մը ետքը Յունիսի 18ին Հռոմայի մէջ Ագրիանոս Գ. քահանայապետին ձեռքէն ընդունեցաւ կայսերական թագը :

Երբ որ կայսրը Իտալիայի ապստամբները նուաճելէն ետքը Գերմանիա դարձաւ, Իտալացիք մանաւանդ Լոմբարտական քաղաքները, առանձինն Միլան քաղաքը, շատ չանցաւ սկսան նորէն ապստամբութեան դրօշը կանգնել, եւ կայսեր տուած խոստումներուն դէմ՝ իրենց ուզածին պէս կառավարութիւն ընել : Աս նոր ապստամբութեան ատիպեալ՝ Փրիդերիկոս Ա. յամի 1158ին նոր բանակով մը Իտալիա մտաւ ու ապստամբած վիճակներուն ու քաղաքներուն հետ պատերազմելու սկսաւ :

Ամենէն առաջ Պրեշիա քաղաքը յաղթուեցաւ. անկից ետքը Միլան երկայն պաշարմանէ ու սովէ ստիպելով՝ դռները յաղթող կայսեր բացաւ, եւ չէ թէ միայն նուաճած Գոմոյ ու Լոտի քաղաքներուն ազատութիւն տալու, հապա նաեւ կայսեր հաւատարմութեան երդում ընելու եւ ժողովրդէն ընտրուած բեշլները կայսրմէ հաստատել տալու բռնադատեցաւ : Աս յաղթութիւններէն ետքը կայսրը նորէն Լոմբարտական աւագածովով մը գումարեց Ռոնգալեայի մէջ, որուն Իտալիայի ամէն մեծ աւատաւոր իշխաններն ու ամէն մէկ քաղաքէն երկ' երկու բեշլն իբր պատգամաւոր գալու պարտաւորեցան : Աս մեծ աւագածովոյն մէջ որոշուեցաւ որ անկից ետքը ամէն մաքսերն ու հարկերը կայսեր կ'իշխան, թէ պէտք է որ ազատ կամ ինքնօրէն քաղաքներուն վարչութիւնը կայսրմէ դրուած քաղաքապետի կամ դատաւորի (Podestà) մը ձեռքն ըլլայ, եւ թէ անկից ետքը քաղաքներուն եւ վիճակներուն իրարու դէմ ունեցած վեճերն ու կռիւները դադրին : Այսպիսի խիստ վճիռներուն քանի մը ազատ քաղաքներ հնազանդիլ չուզելով, սկսան զէնքով իրենց ազատութիւնը պաշտպանել :

Կայսրը Գերմանիայի գործքերէն բռնադատուելով, 1160ին Իտալիայէն հեռացաւ. բայց հետեւեալ տարին 100,000ի նոր բանակով մ'եկաւ ու ամէն բանէն առաջ Միլան պաշարելու փութաց : Գրեթէ երկու տարի սաստիկ պաշարման ու ամէն նեղութեանց հաստատութեամբ դիմանալէն ետքը, վերջապէս սովին չլինալով դիմաւաւ, անյաղթելի համարուած քաղաքը 1162ին խոնարհեցաւ ու անձնատուր եղաւ : Կայսրը Միլանցոց իրեն դէմ ըրած այոջափ յամառութնամբութեան վրէժն առնելու համար՝ անոնց քաղաքը հիմնայատակ ընել տուաւ : Բայց ինք Գերմանիա դառնալէն ետքը՝ Իտալիայի շատ քաղաքները 1167ին մէկ եղած՝ նոր Լոմբարտական դաշնակցութիւն մը կազմեցին՝ իրենց իրաւունքները պաշտպանելու համար, Միլան քաղաքը նորէն շինելու սկսան, Լոտի քաղաքն ալ իրենց դաշնակցութեան մէջ մանկելու ստիպեցին ու Բիւզանդեան կայսեր հետ բարեկամական դաշինք դրին : Այս ամենայն զՓրիդերիկոս Ա. ստիպեց չորրորդ անգամ զօրաւոր բանակով մը Իտալիա մտնելու : Թէեւ աս արշաւանքին սկիզբը իր հակառակօրդներուն յաղթելով՝ ամէն բան կարգի գնելու կը փութար. բայց սաստիկ ժանտամահ մը իր զօրաց մէջ սոսկալի ջարդ ընելու սկսելուն՝ հարկադրեցաւ սկսածն անկատար թողուլ ու աճապարել Գերմանիա դառնալ, մեծ դժուարութեամբ իր թշնամիներուն դարաններէն ու հնարքներէն անփնա ազատելով : Սակայն քանի մը տարի ետքը՝ Գերմանիայի կարեւոր գործքերը կարգի դնելէն ետեւ՝ 1174ին հինգերորդ անգամ բազմութիւն զօրքով Իտալիա մտաւ : Աս հեղ իր կռիւները Իտալացոց հետ երկու տարիի մօտ՝ կէս մը յաջողութեամբ կէս մը անյաջողութեամբ յառաջ տանելէն ետքը, վերջապէս ստիպեցաւ ապստամբած քաղաքներուն հետ վեց տարեան զինադադարի դաշն դնել, նաեւ անոնց դաշնակցութեան իր հաւանութիւնը տալ. որմէ ետքը Գերմանիա դարձաւ :

Անկից վերջը Իտալիա քանի մը տարի խաղաղութեան մէջ մնաց: Կայսրը 1184ին վեցերորդ անգամ հոն անցաւ, բայց աս հեղ իբրեւ բարեկամ եւ ոչ իբրեւ թշնամի, ուստի եւ առանց զէնքի ու զօրքի: Աս դաւուն գլխաւոր պատճառն էր իր Հենրիկոս որդին Հռոմայի քահանայապետին ձեռքը Իտալիայի թագաւոր օծել տալ եւ Ապուլիայի ու Սիկիլիայի Ռոդերիոս Նորման թագաւորին մէկհատիկ կոստանդիա աղջկան ու թագաւորութեան ժառանգին հետ ամուսնացընել: Լոմբարտիայի ամէն քաղաքները զինքը մեծ պատուով եւ ուրախութեամբ ընդունեցան: Թէպէտ եւ կայսեր մտածած աւմուսնութիւնը յաջողեցաւ, բայց որդւոյն թագաւոր օծուելը չյաջողեցաւ, որովհետեւ քահանայապետը Փրիդերիկոսին դիտաւորութիւններուն վրայ տարակոյններ ունենալով ու վստահ չըլլալով, միանգամայն անոր որդւոյն՝ Սիկիլիայի ժառանգուհւոյն հետ ամուսնանալուն վրայ տփուհ ըլլալով, չուզեց զՀենրիկոս թագաւոր օծել: Ի վերայ այս ամենայնի կայսրը միայն աս ամուսնութեամբ ալ գոհ եղաւ, որովհետեւ ամենայն ապահովութեամբ կը յուսար՝ որ անով իր տերութիւնն ու իշխանութիւնը Իտալիայի մէջ հաստատելու խորհուրդն ու փափազը անշուշտ կը կատարուի:

Փրիդերիկոս Ա. մեռնելէն ետքը յամի 1190ին իր որդին՝ Հենրիկոս Զ. անուամբ իրեն յաջորդեց, կայսր եղաւ, ու երբ որ հետեւեալ տարին Սիկիլիայի թագաւորին մահուամբ նոյն տեղաց թագաւորական գահը առանց յաջորդի մնաց, կայսրն իր կնոջը Կոստանդիային միջնորդութեամբ նոյնին վրայ ունեցած յաջորդութեան իրաւունքը բանեցընելու եւ Սիկիլիայի թագաւորութիւնը վարելու կը պատրաստուէր: Մէյ մ'ալ ինք դեռ Գերմանիա եղած ատեն՝ լուր առաւ որ Սիկիլիայի կարգափոխումը նոյն գահը նստեցուցեր է Լէքքայի Գանհրէտ կոմսը, որն որ Կոստանդիային եղբորն անհարազատ որդին էր: Աճապարեց Իտալիա հանցաւ, ուր իր իմաստուն վարմունքով Լոմբարտեան ազատ քաղաքներն իր կողմը շահեցաւ, ինչպէս նաեւ Հռոմայեցիներուն սիրտն ալ իրեն քաշեց, եւ Վեդեստինոս Գ. քահանայապետին ձեռքէն կայսերական թագն ընդունեցաւ: Անկից ետքը գնաց Ապուլիա ու Նեպոլիոյ թագաւորութիւնը նուաճեց. միայն Նեպոլիոս քաղաքն իրեն դէմ կեցաւ: Եւ որովհետեւ նոյն ատենները ան կողմերը սաստիկ ժանտամահ մը մեծ կոտորած կ'ընէր, անոր համար կայսրը ստիպեցաւ սկսած գործքն անկատար թողուլ ու Գերմանիա դառնալ: Ասանկով Գանհրէտ մինչեւ 1194 Սիկիլիայի գահին վրայ իբրեւ թագաւոր մնաց. բայց երբ որ նոյն տարին ինք մեռնելով՝ իր որդին Գուլիելմոս Գ. իբրեւ անոր յաջորդը իր մօրը խնամակալութեան տակ տիրել սկսաւ, կայսրն աճապարեց Իտալիա մտաւ: Աս անգամ Նեպոլիոս իր դուները բացաւ զինքն ընդունելու, եւ ուրիշ քաղաքներն ու Սիկիլիա կողին ալ իրենք զիրենք հպատակելու պատրաստ ջուլընելով, կայսրը նոյն (1194) տարին Նոյեմբերի 30ին յաղթանակաւ Բալերմոյ մտաւ:

Հենրիկոս Զ.ին իշխանութեան ժամանակը կարճ ըլլալուն ու Սիկիլիայի տերութեան շփոթութիւնները զինքը բոլորովն զբաղեցընելուն, իր մտադրութիւնն ու հոգը Իտալիայի մնացած կողմերուն վրայ տարածելու աւտեն չունեցաւ: Ասոր համար Վերին Իտալիայի մէջ ան իշխանութիւնն ու կուէլփեան եւ կիպելլեան կողմնակցութիւնները քանի մը մեծամեծաց առաջնորդութեամբ յառաջ կ'երթային ու նորանոր խռովութիւններ կը հանէին: Հենրիկոս Զ.ին որդւոյն ու յաջորդին, այսինքն Փրիդերիկոս Բ.ին (1209—1250) անչափահասութեան ատենը՝ Իննոկլենտիոս Գ. (1198—1216) անոր խնամակալութիւնն ընելով, առիթ ունեցաւ Հռոմայի գահին՝ Բիբինոսէն սկսած մինչեւ Մաթիլտէ դերուհւոյն պարգեւած երկիրներուն վրայ քահանայապետաց ստացած աշխարհական տերութեան իրաւունքը հաստատելու եւ ապահովընելու: Իսկ Գոսկանայի ու առանձինն Փլորենտիայի մէջ այն երկու կողմնակցութեանց կռիւնէրն այնչափ սաստկացան ու տարածեցան, որ Իտալիայի ուրիշ ամէն ազատ քաղաքներն ալ մէկ կամ մէկալ կողման հետ միաբանելով, խռովութիւններն ու կռիւնները օրէ օր աւելի կը բորբոքէին ու կը զայրանային, եւ շատ տարիներ Իտալիայի շատ կողմերը տակնուվրայ կ'ընէին:

Աս միջոյին (յամի 1220) Փրիդերիկոս Բ. Իտալիա գնաց: Ի սկզբան Լոմբարտացիք իրեն դուռն չձուցին, չուզեցին Լոմբարտիայի թագաւորութեան Երէմիէ Լաֆէ իրեն տալ: Փրիդերիկոս ասիկայ մեծ բանի մը տեղ չգնելով, շիտակ Հռոմ գնաց, ուր Ուորիոս Գ. քահանայապետէն կայսրութեան թագով պատկուեցաւ. եւ շուտ մը իր ժառանգական թագաւորութեան երկիրը՝ Սիկիլիա անցաւ, անտեղաց գործքերը կարգի դնելու համար, ուր եւ նոր օրինաց գիրք մը յօրինել տուաւ ու (1224ին) Նեպոլիոյ մէջ համալսարան մը կանգնեց:

Քանի մը տարի ետքը (1229) Հռոմայի քահանայապետին հրամանէն ստիպեալ՝ Խաչակրաց գլուխն անցնելով՝ Երուսաղէմ գնաց: Հոն քիչ ատենուան մէջ քանի մը յաղթութիւններ ու նոր կարգաւորութիւններ ընելէն ետքը, արտօրեօք Իտալիա դարձաւ. իր հեռուութեան ատենը Սիկիլիայի տերութեան մէջ ելած խռովութիւնները զսպեց ու երկիրը հանգարտեցուց: Միայն Լոմբարտական դաշնակցութեան քաղաքները, մանաւանդ Միլան, Վենետիկ ու Պրեշիա, չէին ուզեր խաղաղիլ ու կայսեր հետ հաշտուիլ: Կայսրն ասոնց դէմ գործելու սկսելէն յառաջ՝ Գերմանիա պատահած խռովութիւններէն ստիպուելով, հոն գնաց. բայց 1236ին զօրաւոր բանակով մը Իտալիա մտաւ, ուր իրեն դաշնակից ըլլող կիպելլեան կողմնակցութեան զօրքն ալ իր զօրացը հետ միացընելով՝ ապստամբաց դէմ պատերազմի սկսաւ, եւ հետեւեալ տարին Նոյեմբերի 26—27ին Օլեոյ դետին քովերը Գորդէնուովայի մօտ փառաւոր յաղթութիւն մը ստացաւ. որուն վրայ ամէն Լոմբարտական քաղաքները, Միլանէն, Պորոնայէն, Բիաչենցայէն ու Պրեշիայէն զատ, իրեն դուռն ձուցին ու հպատակեցան: Աս չորս քաղաքներն ալ ուզեցին կայսեր իշխանութիւնը ձանջ-

նալ, բայց այնպիսի թէութիւններով, զորոնք կայսրը չուզելով ընդունել՝ անոնց դէմ պատերազմը շարունակեց: Երկայն ատեն այս յիշեալ քաղաքներուն, ինչպէս նաեւ Բարմայի եւ Վերին Իտալիայի ուրիշ քանի մը քաղաքներուն դէմ սաստիկ պատերազմելով ու մէյ մը մէկ գին մէյ մը մէկալ գին յաջողութիւն ունենալով, թշնամութիւնները մինչեւ 1250 տեւեցին: Նոյն տարին կայսրը ղէնքերը յաջողութիւն գտնելով, կ'երեւար թէ վերջապէս պիտ'որ յաղթէ. բայց ինք ֆիորենդինոյ քաղաքին մէջ կարճ հիւանդութենէ ետքը (Գեկտ. 13) մեռնելով, իր որդին Ամբրատոս Գ. իբրեւ կայսր ու Հռոմայի թագաւոր իրեն յաջորդեց (1250—1254): Յամբ 1251ին Իտալիա մտաւ, Սիկիլիայի տերութեան մէջ Ապուլիա ու Նէպոլիս, որոնք նորէն ապստամբած էին, նուաճեց ու հանդարտեցուց (1253ին), բայց իր եկեղեցական ու աշխարհական թշնամիները Իտալիայի մէջ շատցած ու զորացած ըլլալով, իր ու իրեն նախորդներուն խորհուրդը կատարելու համար երեք տարի ի զուր աշխատելէն ետքը՝ (1254ին) մեռաւ:

Ինչպէս մինչեւ նոյն ատեն՝ նոյնպէս անկից ետքն ալ մինչեւ 1259, Իտալիայի այլ եւ այլ ազատ քաղաքներուն կամ պզտիկ հասարակապետութիւններուն գլուխը՝ այլ եւ այլ իշխաններ անցնելով, առանձինն Արպելլէանց ու Աուելլեանց իրարու դէմ ըլլող թշնամութիւնները ամէն կերպ բռնութեանց նիւթ տալով, նոյն քաղաքներուն ազատութիւնն օրէ օր աւելի կը ճնշուէր ու կը կապուէր: Ամէն դի բռնաւորներ գլուխ կը վերցնէին եւ ժողովուրդներն ու հասարակապետութիւններն իրենց կը ծառայեցնէին: Նոյն իսկ յոսորտ ու անխոնարհելի Միլան քաղաքը՝ Լոմբարտիայի մէկ մեծ մասով՝ Տելլո Գորբէ (Գոսսե եւ Գասսի) ազգատոհմին ժառանգական բաժինն եղաւ: Միայն ծովեզերեայ հասարակապետութիւնները (Գենուա, Վենետիկ,) ինչպէս նաեւ Փլորենտիս իրենց ազատութիւնը կրցան պահել:

Պիտի շարունակուի:

Բ Ն Ե Գ Ի Տ Ա Կ Ը Ն

Այլեւայլ թնական երեւոյթներուն շոճոռնը:

Երկտրականութիւն: Կայծակ, որոտում, մրրիկ:

1. Բնութեան մէջ երկտրականութիւնը հասարակօրէն ինչ կերպարանքի տակ կը տեսնուի: — Կայծակի կերպարանքի տակ:
2. Ինչ է կայծակը: — Գիշուած կամ ժողովուած երկտրականութիւն, որն որ ամպերուն մէջ կը պարպուի:
3. Քանի տեսակ կայծակ կայ: — Որովհետեւ երկու տեսակ երկտրականութիւն կը գտնուի, անոր համար ալ երկու տեսակ կայծակ կայ:
4. Ա երկու տեսակ երկտրականութիւններուն ինչ անուն կը տրուի: — Գրական ու ժխտական (կամ ապակեայ ու ռեալիստի) երկտրականութիւն:
5. Երկտրականութեան լեցուած կամ երկտրական ամպ մը ինչ բանով կը պարպուի: — Անով որ մէկ տեսակ

երկտրականութիւնն ամպէ մը կ'ելլէ, որպէս զի (ուրիշ ամպի մը մէջ կամ երկրիս վրայ գտնուող) մէկալ տեսակ երկտրականութեան հետ միանայ:

6. Երկու տեսակ երկտրականութիւններն իրարու հանդիպած ժամանակին ինչ կը պատահի: — Մէկմէկ կը չէղբացնեն կամ կ'ոչնչացնեն:

7. Ինչ է փոթորիկը: — Օդին մէջ պատահած խառնակութիւնը՝ որն որ յառաջ կու գայ գիշուած կամ ժողովուած երկտրականութեան ետեւէ ետեւ պարպուելէն:

8. Ամպերուն մէջ երկտրականութեան գիշուելուն պատճառները որոնք են: — Ա. Երկրիս երեսին վրայէն բարձրացած շոգիները. Բ. Երկրիս երեսին վրայ եւ օդին մէջ պատահած քիմիական փոփոխութիւնները. Գ. Ջերմութեան անհաւասար ատփճան ունեցող օդի հոսանքներուն իրարու հետ շփուելը կամ իրարու պատահելը:

9. Ծառերը, աշտարակները, անասուններն ու ասոնց նման առարկաները երկտրական ամպերուն պարպուելուն ինչ կերպով կ'օգնեն: — Երկտրական ամպերուն եւ երկրիս մէջ գտնուած անջրպետութիւնը կարծեցնելով, կամ նոյն ամպերուն երկրիս հետ հաղորդակցելու միջնորդ ըլլալով:

10. Կայծակին երբեմն ձեղքուելուն կամ պատուելուն պատճառն ինչ է: — Ան է, որ շանթը երկրիս վրայ գտնուող զանազան առարկաներու կը մօտենայ, որոնք զինքը երկուքի կը բաժնեն:

11. Ինչո՞ւ համար կայծակը շատ անգամ օձածեւ կը շարժի: — Վասն զի առջեւը գտնուող օդը կը խտացնէ, որով նոյն խտացած օդն իր ընթացքին արգելք կ'ըլլայ. ուստի եւ կայծակը մէկ կողմանէ մէկալ կողմ կը ցատէ, որպէս զի ան տեղեկէն անցնի՝ ուր դիմացը նուազագոյն ընդդիմութիւն կամ արգելք կ'ելլէ:

12. Կայծակը երբ շիտակ կը շարժի: — Երբ որ անցնելու անջրպետութիւնը պզտիկ կամ կարճ է, այնպէս որ առջեւը գտնուող օդն այնչափ չիխտանար, որ իր ընթացքին արգելք ըլլալով՝ մէկ կողմանէ մէկալ կողմ ցատքելու պատճառ տայ:

13. Ուսկի՞ց կու գայ որ կայծակը երբեմն չէ թէ ճառագայթաձեւ, այլ ընդարձակ լուսոյ պէս կ'երեւայ: — Անկից որ բուն շանթը մեր աչաց տեսութենէն ծածկուած կ'ըլլայ, եւ միայն ամպերուն մէջ ցլացուցած լոյսը կը տեսնենք:

14. Կայծակն ուրիշ ինչ ձեւեր կ'առնու: — Երբեմն ալ պզտիկ բոցերու պէս կը տեսնուի:

Աս բոցերը՝ որոնք մասնաւորաբար նաւերու կայմին վրայ կը տեսնուին եւ Ս. Հելինէի հօւր կը կոչուին, կը մեկնեն ոմանք ըսելով թէ հաղորդչի մը (զոր օրինակ նաուա կայմին) միջնորդութեամբ՝ օդին մէջ երկտրականութիւն պարպուելէն կ'ըլլայ: Իսկ գնդաձեւ լոյսերուն պատճառը մինչեւ հիմայ դեռ անծանօթ է:

15. Կայծակն օդը բաժնելով անցնելու ժամանակը՝ ինչո՞ւ լուսաւոր կ'երեւայ: — Վասն զի օդը չհաղորդիչ մարմին մըն է (երկտրականութիւնը չիհաղորդէր), եւ անոր համար ալ չիկրնար զկայծակն անտեսանելի եղանակաւ մինչեւ երկիր բերել:

16. Ուրեմն հաղորդիչ մարմնոյ մը մէջէն անցնելու ատեն՝ կայծակը երբեք լուսաւոր չ'երեւար: — Չէ. վասն զի երկտրականութիւնն ամէն հաղորդիչ մարմիններուն մէջէն աներեւոյթ եղանակաւ եւ առանց շառաչման կ'անցնի:

17. Ինչ բանի համար կայծակը երբեմն մարդիկներն ու անասունները կը մեռցնէ: — Վասն զի երկտրական հոսանքը՝ մարդու կամ անասնոց մարմինէն անցնելու ժամանակը՝ ջրաց վրայ խիտ սաստիկ ազդեցութիւն կ'ընէ, որով կեանքը կը դադրի:

18. Մարդ մը կամ անասուն մը երբ կայծակէ կրնայ զարնուիլ: — Միայն ան ժամանակ՝ երբ որ անոնց մարմինը երկտրականութեան ճամբուն վրայ կը գտնուի, կամ ան ճամբան կ'ըլլայ՝ որով կ'անցնի կայծակը. այս ինքն՝ երբ որ երկտրականութիւնը երկրիս վրայ դիմած ատեն՝ անոնց մարմնոյն մէջէն կ'անցնի:

Պիտի շարունակուի:

ԲԱՐՈՅՈՒՆՈՒԹՅՈՒՆ

Հ Ե Ղ Ի Ն Է

Գիշերն ալ ասխորհուրդներով անհանգիստ ըլլալէն ետեւ՝ առտուանց կանուխ դարձեալ պարտեղ իջաւ, թռչնիկին կեր տուաւ. բայց ոչ նոյն ատեն եւ ոչ կէսօրը պատանին եկաւ: Ալ Հեղինէ զինքը տեսնելէն յուսահատած էր, մէյ մ'ալ իրիկուան դէմ դարձեալ թռչնոյն կեր տալու զբաղած ատեն՝ մեծ ուրախութեամբ տեսաւ անդին երիտասարդին գալը:

Հատ ուրախ եմ, ըսաւ իրեն պատանին, որ աս խեղճ թռչնիկը հոգալու չես մոռցել: Թէ որ դուն ալ ինծի պէս անհոգ ըլլայիր, անշուշտ մինչեւ հիմայ մեռած կ'ըլլար: Միտքս չէր եկած որ բաւական զօրութիւն չունի իր կերն ինք իրմէ ճարելու: Հազիւ կէս փամ է որ միտքս ինկաւ. մէկէն քիչ մը հաց առի ու ածապարելով եկայ: Անմոտադրութեամբ աս դիրքն ալ հետս եմ բերեր:

Ի՞նչ գիւրք է, հարցուց Հեղինէ: — Զական է կրօնին գեղեցկութիւնները: Հատ աղէկ գիւրք մըն է. եթէ չես կարդացեր, սիրով կու տամ քեզի:

— Հատ շնորհակալ եմ: Մայրս եւ ժողովրդագետն ամէն շաբաթ ինծի կրօնական հրահանգ կու տան. տունն ալ նոյն նիւթին վրայ շատ գրքեր ունիմ. բայց աս ալ հաճութեամբ կը կարդամ:

— Կը յուսամ որ կը հաւնիս ու կը զուարճանաս, որովհետեւ մէջը խիստ շատ օրինակներ ու պատմութիւններ կան: Միանգամայն, ըսաւ պատանին տրտմութեամբ, քովդ իմ յիշատակս կը մնայ, որովհետեւ երէկ մօրեղբորմէս իրողութեամբ ընդունեցայ, որն որ կ'ուզէ որ անմիջապէս Սիսդրոն երթամ: Ուստի վաղը ճամբայ կ'ելեմ:

Հեղինէ աս խօսքերը լսելով՝ ոկսաւ լալ: Ստոյգ է պատանին մինակ երկու անգամ տեսած էր, բայց որովհետեւ պղտիկութենէն ամենեւին ընկեր ունեցած չէր, եւ միանգամայն երիտասարդն իրեն այնչափ սէր կը ցուցնէր, անոր համար ինքն ալ զանիկայ չէ թէ միայն իրեն ընկեր, հապա իրեն եղբայր կը սիրէր:

Նոյնպէս պատանին ալ մեծ ցաւ կ'իմանար. խիստ բարեկիրտ ըլլալով, մեծ գութ ունեցած էր Հեղինէին վրայ, որն որ մօրը տխուր ու հիւանդոտ ըլլալուն համար՝ ստիպուած էր օրերն առանձնութեան մէջ անցընելու: Ուստի այնպէս այլալիք էր՝ իրեն թէ սիրելի քրոջմէ մը կը բաժնուի: Սակայն եւ այնպէս խեղճ աղջիկն աւելի չտրտմեցընելու համար, այլալիք չէր ուզէր յայտնել, եւ կը ջանար զինքը մխիթարել, ըսելով թէ կրնայ ըլլալ որ օր մը նորէն տեսնուին: Եւ որովհետեւ, ըսաւ, մայրդ հիւանդոտ է, եթէ՛ Աստուած չընէ՝ օր մը պաշտպանի պէտք ունենալու ըլլաս, անշուշտ իմ հայրս քեզի ձեռք կը բռնէ: Իսկ հիմակ ինք զինքդ Աստուծոյ եւ սուրբ Աստուածածնայ յանձնէ, որ զքեզ պաշտպանեն: Աս առթով իրեն իմացուց որ անունն է Կարողութեան՝ Ուոմէն:

Քիչ մ'ալ այս կերպով խօսելէն ետեւ՝

իրարմէ բաժնուեցան: Պատանին աղջկան ձեռքը թօթուելով՝ պատին վրայ ելաւ եւ անկից իջաւ գնաց. իսկ Հեղինէ պատին վրայէն անոր ետեւէն կը նայէր՝ մինչեւ որ ժայռերուն մէկալ դին աներեւոյթ եղաւ: Էրբ որ ալ բան մը չտեսնելու սկսաւ, վար իջաւ ու շատ ատեն պարտեղը պտրտեցաւ, որպէս զի այդքանը չորնան եւ լացած ըլլալը չայտնուի: Բայց միշտ արցունքները կը վազէին: Արջապէս տեսնելով որ իրիկուան մուծը կը կոխէ, պատանւոյն յիշատակը մտքէն հանելու ջանք ընելով՝ ներս մտաւ մօրը քովը գնաց:

Պելեիկ տիկինն անմիջապէս աղջկան այլալիքութիւնը նշմարելով՝ հարցուց որ անհանգիստ է:

— Չէ, մայր, պատասխանեց Հեղինէ շփոթելով մը:

— Ուրեմն ինչո՞ւ այլալիք ես: Աշուրներեգ այնպէս կը տեսնուի որ լացած ես:

Հեղինէ քիչ մը ատեն առանց պատասխան տալու կեցաւ: Արդէն մօրմէն ծածուկ Կարողութեան հետ տեսնուելուն վրայ խիղճը կը զարնէր. նոյն ատեն աս խղճի խայթն աւելի սաստկացաւ: Մէկ կողմանէ կ'ուզէր ամէն բան պատմել. մէկալ կողմանէ ալ կը վախնար որ մայրը չվշտանայ եւ աւելի չտրտմի: Բայց վերջապէս իր պարտքը կատարելու բաղձանքն ուրիշ ամէն նկատմանց յաղթելով՝ ուղեց զուրկը:

Կը բաղձայի, ըսաւ կամայ ճայնով եւ աւելի այլալիքով, կ'ուզէի հրամանացը բան մը զուրկել: Ինծի բան մը զուրկել, հարցուց մայրն այլալիքութեամբ: Ի՞նչ է նայիմ ըսելիքդ: Երեւելի բան մը չէ, պատասխանեց Հեղինէ՝ որն որ մօրն այլալիքութիւնը տեսնելով՝ խիստ վախի մէջ ինկաւ. կ'ուզէի պատմել...

— Պատմելիքդ շատ հարկաւոր ու ստիպողական բան է:

— Չէ, այնչափ ստիպողական չէ, միայն աս պիտի...:

Ինք չըմբռնեցած՝ մայրը խօսքը կտրեց, ըսելով որ եթէ ստիպողական բան մը չէ, վաղն ալ կրնաս պատմել: Հիմակ աղօթքը ըրէ ու պառկէ:

Հեղինէ պառկելէն ետեւ՝ տիկինն Աննային հարցուց որ արդեօք գիտէ՞ թէ աղջիկն ինչ ունի:

Աղէկ մը չեմ գիտեր, պատասխանեց աղախինը: Բայց անտարակոյս թռչնոյ ձագի մը վրայ պիտ'որ խօսէր, զորն որ երկու օր յառաջ պարտեղը գտեր է, եւ ուրուն երէկ եւ այսօր կեր կու տայ:

Խեղճ աղջիկ, ըսաւ մայրը: Մեզմէ ուրիշ մարդ մը չունենալով, պէտք է որ զուարճութիւն մը փնտռէ: Անոր համար թող տալու է որ բերդին մէջ աղատուութեամբ պտրտի, որովհետեւ դուրս չիկրնար ելլել: Հոս վտանգի մը չիկրնար հանդիպիլ, եւ գոնէ բաց օդին մէջ առողջ ու զօրաւոր կ'ըլլայ:

Երբ որ այսպէս մէկ կողմանէ Պելեիկ տիկինը կը ջանար ինք զինքը մխիթարել իր աղջիկն այնպէս բոլոր ընկերութենէ հեռու փակուած պահելու ստիպուելուն համար, մէկալ կողմանէ Հեղինէ՝ թէպէտ եւ յոգնած էր, բայց չէր կրնար աչուրները գոցել: Արջալիքն որ ինչու առաջին

օրը՝ իննան ու Կարողութեան հետ տեսնուելու մօրը չպատմեց. եւ չէր կրնար ինչ ընել ինքն որոշել: Արջապէս շատ մտածելէն ետեւ՝ միտքը դբաւ որ բոլորովին լռէ: Կրնայ ըլլալ որ, ըսաւ, բռածս գէշ ըլլայ. բայց որովհետեւ աս առիթով մէյ մ'ալ չիպատահիր, անոր համար ալ եղածը պատմելով՝ զինքը վշտացընելու անօգուտ է: Գուցէ ալ պարտեղ երթալու հրաման չիտար: Թէ որ Կարողութեան հալու ըլլայ, ամէն բան կը յայտնեմ, եւ կարելի է ան ատեն մայրս աւելի դիւրութեամբ հրաման կու տայ հետ տեսնուելուս՝ քան թէ հիմայ:

Ասանկ եւ ասոնց նման մտածմունքներով Հեղինէ ջանաց ինք զինքը հանդարտեցընել, եւ պարտքին դէմ ընելուն համար ինք զինքն արդարացընել: Մտոյգ է երկրորդ օրն աւելի հասուն խորհրդով մտածելով ու սխալմունքը ճաննալով, միտքը փոխեց, եւ կ'ուզէր ամենայն ինչ ծանուցանել, բայց տեսնելով թէ մայրը հասարակօրէն եղածէն աւելի տրտում ու անհանգիստ է, դարձեալ ուրիշ ատեն ունեւ ձգեց:

ԳԼՈՒԽ Դ

Անցած գլուխներուն մէջ պատմուած դէպքերէն ետեւ քանի մը տարի անցած էր. բայց Հեղինէին ու իր մօրը վիճակին մէջ ամենեւին տարբերութիւն չէր եղած: Միայն քանի որ աղջիկը տարիքը կ'աւնէր, գտնուած վիճակն իրեն աւելի անհանգստութիւն ու նեղութիւն կը պատճառէր: Մօրն արտաքին կարգի վարմունքը՝ իսկզբան միայն իր տղայական հետաքրքրութիւնը կը շարժէր. բայց երթալով զանազան կարծիքներու եւ վիսկերու ճամբայ բացաւ իրեն: Ամենէն աւելի զինքն անհանգիստ ընողն ան էր որ Պելեիկ տիկինը քանի կ'երթար՝ կը տկարանար, եւ հիւանդութեան սաստկանալուն աստիճանաւոր՝ տրտմութիւնն ալ կը մեծնար:

Պարագ տեղ խեղճ աղջիկը որդիական սաստիկ սիրոյ ճարտարաբանութեամբ մօրը կ'աղաչէր որ բժիշկ մը բերել տայ, տիկինը միայն արցունքով պատասխան կու տար եւ աղջիկը կ'ապահովցընէր որ հիւանդ չէ: Բայց ամէն արտաքին նշանները յայտնի կը ցուցնէին որ կրծոց հիւանդութենէ բուժուած է:

Հեղինէ չէր գիտեր ոչ հօրը մեռնելուն կերպը, ոչ ալ մօրն այնպիսի տխուր ու ամայն տեղ մը բնակելուն պատճառը: Ամենեւին չէր յիշեր որ երբեք ազգական կամ ծանօթ մը տեսած ըլլայ. միանգամայն իրեն տարակոյս կու գար որ Պելեիկ յորջորջումը՝ բուն իր ընտանեաց անունը չըլլայ: Բորովանսի մէջ հաստատուելէն յառաջ՝ երբեք տեղ մը վեց ամիս աւելի կեցած չէին. եւ ետեւէ ետեւ բնակած քաղաքներուն վրայ միայն շփոթ յիշատակ մ'ունէր: Մայրը չէ թէ միայն իր ամուսնոյն եւ Հեղինէին պղտիկութեան վրայ խօսք չէր ընէր, հապա աղջիկը նոյն նիւթերուն վրայ հարցում մ'ընելուն պէս՝ անանկ կ'այլալիք ու կը տխրէր, որ Հեղինէն կը ստիպուէր խօսքը շուտ մը փոխել: